

ISTORIOGRAFIE

Дмитро Ващук*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ В УКРАЇНІ

The article discusses research conducted by Ukrainian historians on the Lithuanian Metrica or Metrica of the Grand Duchy of Lithuania. This powerful complex comprises 663 storage units in the Russian State Archives of Ancient Documents (Moscow), as well as several original copies in the Central Archives of Historical Records (Warsaw). The act material in these books enables the study of political, military, economic, social, legal, and other facets of the history of Central and Eastern European countries. The chronological scope spans from the late 1970s of the XX century and until today. The article commences with a scholarly analysis of M. Kovalskyi's works. Additionally, it provides an overview of monographs, articles, and dissertations referencing the materials from the Lithuanian Metrica. Specifically, it discusses the scholarly contributions of H. Boriak, P. Kulakovskiy, Yu. Sviatets, H. Vynohradov, S. Abrosymova, V. Atamanenko, O. Diachok, O. Rusyna, L. Demchenko, V. Polishchuk, D. Vashchuk, A. Blanutsa, L. Zherebtsova.

Keywords: Lithuanian Metrica, Grand Duchy of Lithuania, source studies, Central-Eastern Europe, Ukrainian historians.

Серед джерел для дослідження історії Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) особливе місце належить архіву канцелярії цієї держави, відомого під назвою Литовська метрика (далі – ЛМ) або Метрика ВКЛ. Цей представницький комплекс нараховує 663 од. зб. у Російському державному архіві давніх актів (м. Москва), а також декілька оригінальних екземплярів у Головному архіві давніх актів (м. Варшава). Документальний матеріал настільки різноманітний, що дає можливість вивчати політичний, військовий, економічний, соціальний, правовий та інші напрями історії країн Центрально-Східної Європи. Предметом дослідження цієї публікації є аналіз наукових здобутків українських істориків, пов'язаних із Литовською метрикою¹. Хронологічні рамки: кінець 70-х рр. XX ст. і до сьогодення.

* Дмитро Ващук, doctor în istorie, cercetător științific la Institutul de Istorie al Lituaniei.

¹ У цій статті ми свідомо не розглядатимемо публікації книг ЛМ, а також значного масиву окремих документів. Про це буде окреме дослідження.

У 1979 р. побачив світ навчальний посібник Миколи Ковальського, в якому здійснено характеристику документів ЛМ². Відповідно до назви сформовано зміст праці. Після передмови йдуть два розділи: 1) «Документи Литовської метрики як джерела з історії України XVI – першої половини XVII ст.»; 2) «Висвітлення у документах приказів Російської держави російсько-українських зв'язків XVI – першої половини XVII ст.». Завершується посібник висновками і двома додатками: 1) «Перелік публікацій джерел з історії України XVI – першої половини XVII ст. із вітчизняних архівних збірників»; 2) «Репродукції рукописів з історії України XVI – першої половини XVII ст. у вітчизняних архівосховищах».

Для нашого дослідження найбільш цікавий перший розділ. На початку М. Ковальський стисло повідомляє історію ЛМ, у формі таблиці показує структуру книг ЛМ, які зберігаються в Російському державному архіві давніх актів (далі – РДАДА; ф. 389 «Литовська Метрика»). Окремо вказує книги, що зберігалися в Головному архіві давніх актів (м. Варшава). Далі автор характеризує історіографічні дослідження ЛМ, починаючи з кінця XIX ст.

Опис матеріалів ЛМ автор здійснив таким чином. Спершу проаналізував Книги записів, документи яких, на його думку, найбільше стосувались України. Відповідно об'єктом аналізу стали книги № 6, 11, 17, 20, 22, 37, 38, 47. Усі документи класифіковано відповідно до форми записів. Це знайшло відображення у складеній таблиці³. Аналогічні роботу проведено з Книгами судових справ, зокрема № 222, 251, 261. Класифікацію актових джерел також подано у відповідній таблиці⁴. Серед Книг публічних справ учений виокремив 10 екземплярів, а найбільш цікавими стали № 523 та 532. Максимально цінними в колекції Книг переписів за окреслений період, на думку історика, є № 561 за 1545 р. та № 563 за 1552 р. Ідеться про „пописи» українських замків та сіл. У порівняльній таблиці дослідник представив об'єкти переписів, а також здійснив коротку характеристику⁵.

Далі М. Ковальський у співавторстві із Геннадієм Виноградовим публікує цікавий методичний посібник для підготовки до спецсеминару із джерелознавства історії України XVI–XVII ст.⁶ Видання складається з короткого вступу, власне методичних рекомендацій та опублікованих шістьох цехових статутів (п'ять луцьких, один овруцький). Усі документи взято з різних книг Литовської метрики. Документальні джерела з історії цехового ремесла України XVI – першої половини XVII ст. стали об'єктом кандидат-

² Ковальський Н. Источники по истории Украины XVI – первой половины XVII в. в Литовской Метрике и фондах приказов ЦГАДА: Учебное пособие. Днепропетровск, 1979.

³ Там же. С. 14.

⁴ Там же. С. 24.

⁵ Там же. С. 24.

⁶ Методические рекомендации по подготовке к спецсеминару по источниковедению истории Украины XVI–XVII веков (цеховые уставы городов). Днепропетровск, 1986.

ської дисертації Г. Виноградова. Серед проаналізованих багатьох видань та архівних комплексів автор звернув увагу й на матеріали ЛМ. Зокрема, було проаналізовано неопубліковані книги записів № 12, 39, 41, 45, 197, 200, 207, 214 за період 1524–1635 рр., а також книги переписів № 561, 563. У них виявлено 16 цехових статутів волинських міст, 10 з яких стосувалися Луцька⁷.

У співавторстві з Геннадієм Боряком побачив світ надзвичайно цікавий посібник М. Ковальського, пов'язаний із дослідженням ЛМ: „Методические рекомендации по использованию документов Литовской Метрики XVI в. в курсе источниковедения отечественной истории”⁸. Саме під такою завуальованою назвою⁹ автори видання вперше опублікували „оригінальні заголовки 479 актів перших п'яти книг Волинської (Руської) метрики (кн. № 191–195) за 1569–1582 рр.”¹⁰, що склали третій розділ посібника. Водночас, у першому розділі здійснено загальну характеристику комплексу ЛМ, а у другому подано конкретні методичні поради студентам, як працювати з реєстами книг записів Руської (Волинської) метрики (далі – РМ).

Через рік після вказаної публікації Г. Боряк під час республіканської наради окреслив головні проблеми щодо видань книг ЛМ та РМ¹¹. Спершу автор коротко охарактеризував книги ЛМ (окремо звернув увагу на ті, які стосувалися саме України: 22, 561, 563) і РМ. Крім цього, головними напрямками роботи, на думку дослідника, мали бути: повне видання окремих книг ЛМ; публікація всіх оригінальних реєстрів РМ; видання поактових описів книг ЛМ першої половини XVI ст.; укладання хронологічного реєстру тих актів ЛМ, які були опубліковані в різних виданнях кінця XIX – поч. XX ст. Принагідно зауважимо, що окреслені напрями поступового реалізовувалися, про що йтиметься нижче.

Не можемо не відзначити ще декілька праць Г. Боряка. Свого часу разом з Н. Яковенко були підготовлені реєсти 783-х документів з історії Києва з 1471 по 1834 рр.¹², які відображають історію „життя магдебурзької громади київських міщан – основної верстви населення тогочасного Киє-

⁷ Виноградов Г. Анализ документальных источников по истории цехового ремесла Украины XVI – первой половины XVII вв.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Днепропетровск, 1988. С. 13.

⁸ Ковальский Н., Боряк Г. Методические рекомендации по использованию документов Литовской Метрики XVI в. в курсе источниковедения отечественной истории. Днепропетровск, 1987.

⁹ За словами Г. Боряка, назву запропонував М. Ковальський. За радянських часів це був єдиний спосіб опублікувати реєсти документів, які стосувалися винятково історії України.

¹⁰ Ковальский Н., Боряк Г. Методические рекомендации... С. 6.

¹¹ Боряк Г. Проблеми видання Литовської і Волинської метрик // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988. Київ, 1988. С. 115–119.

¹² Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упоряд. Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1982.

ва”¹³. Хронологічний період обрано від витоків київської маґдебургії до її ліквідації. Видання містить передмову відповідального редактора Ф. Шевченка, вступне слово упорядників, історичні нариси М. Котляра („Київ у давньоруських літописах”) й Ф. Шабульда („Адміністративно-правове становище Києва XIII–XV ст.”), каталог документів (з окремими фотокопіями оригінальних актів), примітки з історичними коментарями, перелік умовних скорочень використаної літератури та архівних фондів, предметно-тематичний покажчик, а також покажчик експонентів документів і список київських війтів, згаданих у каталозі. З величезного масиву використаних документів із різних архівних фондів та опублікованих видань, Литовську метрику представляють 30 позицій¹⁴. Згідно з каталогом, це № 4, 7, 9–13, 15, 17–24, 27–28, 30–31, 38, 41–42, 50–51, 53–54, 69, 93 за період 1494–1604 рр. Також зауважимо, що окремі реґести, як зазначили упорядники, раніше не публікувалися: 22–23, 27–28, 30¹⁵. Водночас у каталозі суто метричні дослідження не проводилися (упорядники не ставили собі такої мети).

До матеріалів ЛМ у своїй кандидатській дисертації звертався також Г. Боряк¹⁶. Автор здійснив глибокий аналіз документальних джерел, які стосувались адміністративно-територіально устрою українських земель у кінці XV – середині XVI ст. Серед величезного масиву опрацьованих документів окреме місце належало матеріалам як опублікованих на той час книг ЛМ, так і неопублікованих. Серед останніх відзначимо використання таких: ЦДАДА (зараз – РДАДА), ф. 389, оп. 1, од. зб. 1–25, 27–58, 191–239, 248–261, 263–272, 523–531, 561, 563, 663; оп. 1, ч. 2, од. зб. 587–662; допом. оп. 5, ч. 3; допом. оп. 6, ч. 3¹⁷. Окрім теоретичного аналізу документів, важливе значення мають додатки: узагальнюючі обліково-статистичні таблиці, 15 картосхем, 2 мапи.

Окрему статтю Г. Боряк присвятив науковому аналізу ревізій українських староств кінця XV – середині XVI ст.¹⁸ Головним напрямом аналізу став географічний фактор, а об’єктом вивчення – ревізія 1552 р. (13 староств на українських землях ВКЛ) та люстрація 1544–1566 рр. (33 староства (968 поселень) на території Руського, Белзького, Подільського воєводств Польського королівства)¹⁹. Значний масив документів автор використав із

¹³ Там само. С. 10.

¹⁴ Там само. С. 13.

¹⁵ Там само. С. 37–38.

¹⁶ Боряк Г. Административно-территориальное устройство украинских земель в конце XV – середине XVI в. (Анализ документальных источников): Дисс. ... канд. ист. наук. Киев, 1987.

¹⁷ Там же. С. 342.

¹⁸ Боряк Г. Ревізії та люстрації українських староств кінця XV – середині XVI ст. (в аспекті історико-географічної джерельної цінності) // Географічний фактор в історичному процесі: Зб. наук. праць. Київ, 1990. С. 145–154.

¹⁹ Там само. С. 147.

неопублікованих книг ЛМ (№ 561, 563). Важливим доповненням до статті стали 3 статистичні таблиці та 2 картосхеми.

Наукова праця М. Ковальського спричинила потужний ефект щодо зацікавленості джерелами історії України XVI–XVII ст. Відповідно, йому судилося стати засновником потужної наукової школи українських джерелознавців (П. Кулаковський, Ю. Святець, Г. Виноградов, С. Абросимова, В. Атаманенко, О. Дячок та ін.).

Роботу з вивчення ЛМ і РМ розпочав Петро Кулаковський. Під час уже згаданої вище республіканської наради фахівець озвучив основні проблеми публікацій книг Коронної та Литовської метрик другої половини XVII ст.²⁰ Найголовнішою, на думку автора, була проблема „джерелознавчого аналізу актів, насамперед їх класифікації, що є результатом недостатньої розробки дипломатики ВКЛ взагалі і української зокрема”. Вчений уважав, що для документів ВКЛ і Речі Посполитої наявна класифікація російських актових джерел, запропонована С. Каштановим, найменш прийнятна. Натомість, на думку П. Кулаковського, варто використовувати „метод систематизації актів за різновидностями записів”, започаткований М. Ковальським²¹.

Інша публікація, підготовлена у співавторстві зі своїм вчителем, стосувалася вивчення ЛМ в Україні за період XIX–XX ст.²² Зокрема, автори докладно проаналізували діяльність Київської археографічної комісії, члени якої впродовж 1843–1924 рр. опублікували величезний масив документів з історії України. Предметом вивчення стали такі видання: „Памятники, изданные временной Комиссией для разбора древних актов”, „Архив Юго-Западной России” (відзначимо, що це одне з найбільших видань джерел: 35 томів у 38 книгах), „Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей”, „Чтения Исторического общества Нестора летописца”, „Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г.”, „Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie”, „Українські грамоти XV ст.”, публікації у „Записках Наукового товариства імені Шевченка”, додатки до наукових праць М. Довнар-Запольського, М. Ясінського, М. Грушевського, М. Максимейка. Важливість проведеного аналітичного дослідження полягала в тому, що дослідники виявляли лише ті актові документи, які публікувались із ЛМ. Наприкінці статті коротко схарактеризовано сучасні на тоді студії українських метрикантів М. Ковальського, Г. Боряка, С. Абросимової²³.

²⁰ Кулаковський П. Книги Коронної і Литовської метрик другої половини XVII ст. та проблеми їх публікацій // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988. Київ, 1988. С. 120–121.

²¹ Там само. С. 121.

²² Ковальський Н., Кулаковський П. Издание и изучение документов Литовской Метрики на Украине в XIX–XX вв. // Литовская Метрика. Исследования 1988 г. Вильнюс, 1992. С. 142–159.

²³ У 2005 р. вийшла стаття П. Кулаковського, яка стала певним продовженням попередньої. В ній, окрім уже відомих публікацій матеріалів ЛМ, автор коротко проаналізував здобутки

Надалі П. Кулаковський продовжив дослідницьку роботу, сконцентрувавши її на Руській (Волинській) метриці, яка загалом входить до корпусу ЛМ. Підсумком багаторічних зусиль стала відповідна монографія²⁴. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, бібліографії, іменного та географічного покажчиків і резюме англійською мовою. Відповідно до обраного нами у цій статті предмету дослідження, вирізняється розділ I «Книги Руської (Волинської) метрики»²⁵. Він поділяється на сім підрозділів.

У *першому* йдеться про передумови та причини появи РМ. Автор встановив, що перше повідомлення про неї відноситься до 28 березня 1569 р., коли польський король Сигізмунд II Август повідомив коронним послам „Метрику Волинську, Підляську тоді ... накаже привезти”²⁶. Це задекларувало, на думку автора, необхідність ведення окремих книг для приєднаних до Польщі внаслідок Люблінської унії українських воєводств. У *другому* встановлено походження та генезис назви цього зібрання. Зважаючи на різні заголовки окремих книг, П. Кулаковський запропонував як найбільш адекватну назву вживати таку – „Руська (Волинська) Метрика”²⁷. Досить цікавим виявився *третій підрозділ*, в якому докладно з'ясовано початковий і сучасний склад РМ. Як установив автор, „на 1673 р. було практично завершене формування комплексу книг РМ. 28 із них перебували в королівському замку у Варшаві, 1 перебувала у Швеції”²⁸. На сьогоднішній день їх кількість становить 29, правда місце збереження відрізняється: 28 у РДАДА, а 1 в Бібліотеці Польської академії наук у Курніку. У *четвертому* представлено структуру книг РМ. Головним чином, це поєднання двох типів книг із Коронної канцелярії: „Книг вписів” та „Книг декретів”. Крім цього зустрічається дипломатичне листування. В *п'ятому* висловлено думку про те, що книги Руської канцелярії не мали чіткого розподілу на канцелярські й підканцелярські, на кшталт Коронної канцелярії²⁹. Надзвичайно цікавим є *шостий підрозділ*, в якому проаналізовано співвідношення вписів Руської та Коронної метрик. Автор

українських метрикантів у 90-х рр. ХХ ст. (Кулаковский П. Эволюция принципов и перспективы издания документов Метрики в Украине // Актуальные питання вивчення і видання Метрики Вялікага Княства Літоўскага: Матэрыялы міжнароднай навук.-практ. канфер. (Мінск, 11–12 лістапада 2003 г.). Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2005. С. 6–19).

²⁴ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острог; Львів, 2002. Ми свідомо не торкаємося певних статейних публікацій цього автора, оскільки вони у ширшій редакції увійшли до монографії.

²⁵ Там само. С. 20–50.

²⁶ Там само. С. 26.

²⁷ Там само. С. 33.

²⁸ Там само. С. 36.

²⁹ Там само. С. 41.

дійшов висновку, що у третій чверті XVII ст. відбулася „повна мовна полонізація і наближення дипломатичних особливостей українського документа ... до коронного”³⁰. Останній, *сьомий*, підрозділ присвячено репрезентативності книг Руської канцелярії. П. Кулаковський аргументовано довів, що не всі документи, котрі видавалися Руської канцелярією, вписувались до книг РМ. Насамкінець відзначимо, що на сьогоднішній день ця монографія є найбільш повною щодо теоретичного вивчення всього комплексу РМ.

Певний внесок до окресленого питання належить Юрію Святецю, котрий окрему статтю присвятив 1-й книзі РМ³¹. На початку публікації автор коротко проаналізував досягнення М. Ковальського та П. Кулаковського на ниві вивчення як ЛМ, так і РМ. Далі здійснено докладний опис матеріалів книги. Зокрема, визначено загальну кількість документів та їх хронологію, місця видання, пагінацію, мову написання, географічні назви й антропоніми. Автор здійснив класифікацію актів книги на три групи: договірно-законодавчий вид; договірно-підтверджуючий вид (конфірмаційні листи); договірно-розпорядчий вид. До кожного виду наведено відповідні приклади з типами документів³². Завершується стаття додатком, в якому подано реєстр документів книги. В іншій статті Ю. Святець на конкретному документальному прикладі з книги № 191 РМ показав можливість створення та використання „автоматизованої інформаційно-пошукової системи джерелоорієнтованого типу”³³.

Чималий внесок у дослідження ЛМ зробила Світлана Абросимова. Одна з перших публікацій стосувалась Книг переписів ЛМ з погляду вивчення міст України³⁴. Дослідниця розглянула зміст двох книг, а саме 561-ї (опис українських замків 1545 р.) та 653-ї (опис українських замків 1552 р.). На її думку, актові матеріали дають можливість вивчати: місцерозташування міст і замків, оборонні споруди, озброєння та охорону, податки й повинності, напрями торгівлі, цехові ремесла, правовідносини, історію козацтва, сакральні пам'ятки, розвиток культури. Дві статті було відправ-

³⁰ Там само. С. 46.

³¹ Святець Ю. Перша книга записів Руської (Волинської) метрики у складі фонду Литовської метрики // *Осягнення історії: Збірник праць на пошану професора М. Ковальського*. Острог; Нью-Йорк, 1999. С. 461–473.

³² Там само. С. 465–468.

³³ Святець Ю. Засади проектування автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Руська (Волинська) метрика 1569–1673 рр.» // *Вісник Технологічного університету Поділля. Ч. 1: Соціально-гуманітарні науки*. Вип. 1. Хмельницький, 2006. С. 162–167.

³⁴ Абросимова С. Книги переписей Литовской Метрики середины XVI в. как источник по истории городов Украины // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Межвузовский сборник научных трудов* / Под ред. Н. П. Ковальского. Днепропетровск: ДГУ, 1985. С. 123–128.

лено до Інституту наукової інформації з суспільних наук СРСР у Москві (так зване депонування)³⁵. Зараз для нас вони недоступні.

У співавторстві з Г. Боряком вийшла друком стаття щодо різновидів актів ЛМ³⁶. Дослідники проаналізували значний масив книг записів та судових справ. Зокрема, в „комплексі книг ЛМ по історії міст України першої половини XVI ст. виявлено 45 різноманітних найменувань документів, а у книгах судових справ – 98”³⁷.

Певним проміжним підсумком наукових досліджень став захист С. Абросимовою дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук³⁸. Основну джерельну базу дослідження склали неопубліковані на той час 78 книг ЛМ, які хронологічно охоплювали період кінця XV – першої половини XVI ст. Робота складається зі вступу, 5 розділів і висновків. У першому звернуто увагу на теоретичні аспекти розвитку міст окресленого періоду, особливості соціально-економічної еволюції та питання дефініції „місто”. П’ять підрозділів другого розкривають „історію формування ЛМ, її структуру та склад основних комплексів: книг записів, переписів, судових та публічних справ”. Проаналізувавши 78 різноманітних книг ЛМ (у тексті автореферату вказано, які саме та з яких комплексів), авторка виявила 1006 документів, що стосуються 77 міст і містечок України. Також об’єктом наукового аналізу стали дві книги переписів: № 561 та 563, матеріали яких повністю стосуються України³⁹.

Третій розділ присвячено питанням особливостей розвитку міст, адміністративного управління, зайнятості міщан, ролі сільського господарства для функціонування міста тощо. Основними джерелами стали великокнязівські привілеї на заснування міст і містечок. Відповідно, авторка виокремила 48 публічно-правових документів: 25 локаційних, 8 маґдебурзьких, 2 локаційно-маґдебурзьких, 13 пожалувань на ярмарки й торги. У визначених актах зафіксовано інформацію про виникнення 27 міст і містечок України⁴⁰.

³⁵ Абросимова С. Книги судебных дел Литовской метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI в. Днепропетровск, 1985. 20 с. (депонир. в ИНИОН СССР 26.09.1985 г., № 22614. (0,8 п.л.)); Её же. Документы Литовской метрики по истории городского ремесла Украины первой половины XVI в. Днепропетровск, 1985. 27 с. (депонир. в ИНИОН СССР 29.12.1985 г., № 23536. (1,01 п.л.)) (інформацію взято з автореферату дисертації).

³⁶ Боряк Г., Абросимова С. Разновидности актов документов Литовской Метрики // Проблемы применения количественных методов анализа и классификации источников по отечественной истории: Межвуз. сб. научн. тр. Днепропетровск, 1988. С. 85–89.

³⁷ Там же. С. 86.

³⁸ Абросимова С. Документы Литовской Метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI в.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Днепропетровск, 1988.

³⁹ Там же. С. 9–10.

⁴⁰ Там же. С. 11.

У четвертому розділі йдеться про наявність відомостей у ЛМ стосовно розвитку ремесла й торгівлі в містах України. За висновками авторки, найбільш повною є інформація щодо 8 великих міст: Луцька, Києва, Житомира, Брацлава, Володимира, Кам'янця, Овруча, Острога. Згідно з актовими документами, дослідниця нарахувала 33 найбільш поширених ремісничих професії. Також у 39-й та 41-й книгах записів виявила 2 цехових статuti луцьких ремісників. Провідна роль у внутрішній і зовнішній торгівлі належала таким містам: Києву, Луцьку, Кременцю, Вінниці, Брацлаву й Кам'янцю на Поділлі. Головними компаньйонами у зовнішній торгівлі були Молдавія, Османська імперія, Пруссія, Польське королівство та Московське царство⁴¹.

Соціальним відносинам у містах України присвячено п'ятий розділ. Головний аспект дослідження в ньому було спрямовано на вивчення привілеїв на маґдебурзьке право. Зокрема, в документах ЛМ авторка розглянула 10 таких документів за першу половину XVI ст.: Василькову, Володимиру, Києву (2 підтвердних грамоти), Кременцю, Літовижу, Острожцю, Олиці, Перемілю та Чернехову. Згідно з отриманою інформацією, дослідниця встановила, що основну групу населення у містах складали „міщани різних категорій: господарські, шляхетські (князівські, панські, зем'янські) та духовні (монастирські і церковні)”⁴².

У висновках представлено результати проведеної наукової роботи. На наш погляд, варто підкреслити досить сміливе, як на той час, твердження С. Абросимової: „Дослідження показало значний ступінь розвитку ремісничої спеціалізації у містах України, розширення ремісничого і торгового асортименту. Будучи з'єднуючим містком між Заходом і Сходом, міста України були крупними центрами світової торгівлі (Луцьк, Київ, Кременець та ін.)”⁴³.

Під однаковою з дисертацією назвою вийшла окрема стаття, в якій у скороченій формі представлено головні результати наукових досліджень⁴⁴. Не вдаючись у детальну характеристику цієї праці, оскільки це зроблено у частині наукового аналізу автореферату дисертації, відзначимо наявність двох цікавих статистичних таблиць. У першій – „Розподіл виявлених документів по комплексам ЛМ” – показано загальну кількість документів, а також кількість міст і містечок України, які представлені у книгах окремих комплексів ЛМ. У книгах записів 720 документів, а 70 – кількість міст і містечок України; у книгах судових справ 263 і 36; у книгах публічних справ 23 і 10; у книгах

⁴¹ Там же. С. 12–13.

⁴² Там же. С. 14.

⁴³ Там же. С. 14.

⁴⁴ Абросимова С. Документы Литовской Метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI в. // Lietuvos Metrika. 1988 metų tyrinėjimai. Vilnius: Academia, 1992. Р. 85–95.

переписів – усі документи двох книг (ЛМ 561 і ЛМ 563) і, відповідно, 12 міст і містечок. У другій таблиці – „Топографічно-видовий розподіл документів книг записів ЛМ, у яких висвітлено історію міст України першої половини XVI ст.” – застосовано такий підхід: номер книги ЛМ – загальна кількість документів по темі – кількість „листів” у книзі по темі – кількість „привілеїв” по темі. Відповідно, об’єктом статистичного аналізу стали 42 книги записів⁴⁵.

Після успішного захисту дисертації С. Абросимова продовжила наукові студії. Важливе значення має її стаття щодо джерелознавчого аналізу 23-ї книги записів ЛМ⁴⁶. Перша частина статті присвячена короткому викладу історіографії вивчення ЛМ. Далі авторка здійснила докладний джерелознавчо-археографічний опис книги⁴⁷. Відповідно до наявних документів (у книзі їх 190) хронологічно книга охоплює період із 1537 по 1540 рр. Проте разом із чотирма інсертми нижня межа становить 1500 р. Далі авторка зазначила міста, в яких видавалися документи, охарактеризувала фоліацію та вказала на проблеми датування актів. Документи книги містять 1065 іменних позицій. Зокрема, часто зустрічаються великий князь литовський Сигізмунд I Старий та його дружина Бона Сфорца, українські князі Заславські, Забerezинські, Острозькі, Радзивілли, Сангушки, Четвертинські, Чорторийські й ін. За географічним критерієм дослідниця встановила 687 різноманітних назв. За змістовним – „переважна більшість стосується питань землеволодіння і має кримінальний характер. Це підтвердження купівлі-продажу землі, її розподілу, „оповідання” (скарги) про різні „кривди” та „утиски”, „позови” до королівського суду, судові листи, справи про утиски, бійки, ображення, наїзди на землю, будинки, загарбання майна, розподіл спадщини, повернення боргів тощо”⁴⁸. Також матеріали книги дають змістовну інформацію про діяльність урядників різного рангу. Декілька документів стосувалися дипломатії, зокрема стосунків із Московським князівством та Перекопським ханством. Певною особливістю книги, на думку С. Абросимової, є розподіл документів на окремі „блоки” за такими критеріями: тематичні, географічні, персональні та видові⁴⁹. У завершальній частині статті дослідниця звернула увагу на дипломатичний аналіз актового формуляру 23-ї книги записів.

Джерелознавчий аналіз 23-ї книги записів С. Абросимова продовжила в наступній публікації. Як визначала сама дослідниця, основним завдан-

⁴⁵ *Ibid.* Р. 92–93.

⁴⁶ Абросимова С. Книга записів Литовської метрики № 23 (джерелознавчий аналіз) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1. Дніпропетровськ: Промінь, 1997. С. 109–127.

⁴⁷ Наскільки нам відомо, цю книгу С. Абросимова підготувала до друку. Проте ми не володіємо інформацією, де й у кого зберігається рукопис. Аналізована стаття, на наш погляд, надзвичайно схожа на передмову до видання книги.

⁴⁸ Абросимова С. Книга записів Литовської метрики № 23... С. 116.

⁴⁹ Там само. С. 117.

ня було «проведення порівняльного формулярно-текстуального аналізу матеріалів вказаної книги із комплексом оригінальних документів України XVII–XVIII ст. із зібрання Дніпропетровського історичного музею»⁵⁰. Спершу авторка здійснила археографічний огляд обох зібрань. Щодо 23-ї книги записів, то це є скорочений варіант вказаної вище статті, але з детальним акцентом на дипломатичному аналізі актів. Другу колекцію складають документи Коша Запорізької Січі, Гетьманщини (Генеральної військової канцелярії, полкових і сотенних канцелярій), українських гетьманів та окремих представників козацької верхівки⁵¹. Об'єктом порівняльного аналізу з книгою метрики стали матеріали перших двох колекцій. Після детального розгляду С. Абросимова дійшла висновку про те, що найбільше запозичень із ЛМ „козацькі документи” містяться у промультгації. Крім цього, досить ідентичними є інскрипції, надрації, диспозиції та санкції⁵².

Останньою публікацією С. Абросимової (серед тих, які нам удалося віднайти), що стосувалася дослідження ЛМ, стала рецензія на опубліковану В. Менжинським і В. Свежинським 28-му книгу записів⁵³. Авторка позитивно відгукнулася щодо неї. Водночас упадає в очі певний відступ від уживаної термінології: в усіх попередніх публікаціях застосовувався термін „Литовська метрика”, а у цьому тексті використано формулювання „Метрика Великого князівства Литовського”⁵⁴.

Отже С. Абросимовій належить чималий внесок у дослідження ЛМ. Певною мірою її публікації вплинули на формування окремої групи українських метрикантів, які працюють донині. Водночас залишається невідомою доля повністю підготовленої до друку 23-ї книги записів. Згідно з окремими відомостями, рукопис було передано до Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України.

Досліджуючи історію м. Острога та Острожчини, до матеріалів ЛМ звертався Віктор Атаманенко. Так, об'єктом вивчення стала книга записів № 29, з якої вперше було надруковано підтвердний привілей княгині Беаті Острозькій 1542 р., котрий стосувався Острозького замку та самого міста⁵⁵.

В одній зі статей Олег Дячок проаналізував окремі опубліковані книги записів та переписів ЛМ, матеріали яких стосуються митних відносин

⁵⁰ Абросимова С. Традиции Литовской метрики в документах канцелярий Украины XVII–XVIII вв. // *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai*. Vilnius: Leidykla, 1998. P. 172–192.

⁵¹ *Ibid.* P. 180.

⁵² *Ibid.* P. 189–190.

⁵³ Абросимова С. Археографічний «Ренесанс» Метрики Великого князівства Литовського // *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*. Т. I. Мінск, 2001. С. 163–166.

⁵⁴ Там же. С. 163–164.

⁵⁵ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упор. В. Атаманенко; ред. Л. Винар. Серія «Історичні джерела». Т. 1. Острог, 2004. С. 30–37.

кінця XV – першої половини XVI ст.⁵⁶ Зокрема, виявлено документи, що містять інформацію про передачу в оренду митних зборів, розміри видів мит у різних місцях, особливості та причини надання митних пільг (як іноземцям, так і мешканцям ВКЛ), скарги щодо незаконного стягнення мит, організацію митної служби, зовнішню торгівлю й питання оформлення мит, а також про діяльність окремих митників. В іншій статті аналогічну роботу було проведено з опублікованими книгами судових справ⁵⁷. У них, як установив автор, міститься подібна інформація, як у попередніх книгах, а водночас є і специфічна: судові позови, справи та вироки щодо порушення митниками встановлених митних зборів.

Отже М. Ковальському свого часу вдалося створити досить потужну команду своїх учнів, окремі з яких фактично сформували кістяк українських метрикантів. Поступово до цієї когорти почали долучатись інші дослідники.

Певні здобутки на ниві опрацювання актів ЛМ належать Олені Русиній. Досліджуючи історію Сіверської землі у складі ВКЛ, вона проаналізувала окремі книги ЛМ, в яких містилась інформація про окреслений регіон за другу половину XV ст., а також запропонувала підготувати документальний збірник під назвою „Сіверська земля XV–XVI ст. за документами Литовської метрики”⁵⁸. На жаль, такого збірника досі немає. Проте пізніше О. Русина у своїй монографії⁵⁹ здійснила докладний джерелознавчий аналіз матеріалів ЛМ, які стосувались Сіверщини. Особливо прискіпливу увагу вона звернула на документ із 223-ї книги судових справ ЛМ під назвою „Рєєстр границь чернігівських”⁶⁰, який опубліковано в додатках до монографії під назвою „«Пам’ять» 1527 р.” із відповідним історичним коментарем⁶¹. Необхідність нової публікації авторка аргументувала наявністю великої кількості помилок у попередніх виданнях та невідповідністю самого тексту згідно з логікою впорядкування⁶².

Людмила Демченко опрацьовувала волинські заповіти з матеріалів ЛМ⁶³.

⁵⁶ Дячок О. Митні відносини на українських землях в документах Литовської метрики // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Міжпредметний простір історії ідей у вітчизняній науці. Дніпропетровськ, 2004. С. 154–170.

⁵⁷ Дячок О. Книги судних справ Литовської метрики як джерело з історії митних відносин у Великому князівстві Литовському // Історія торгівлі, податків та мита: 36. наук. праць. Дніпропетровськ, 2011. С. 18–31.

⁵⁸ Русина О. Корпусне видання документів Сіверської землі XV–XVI ст. (за матеріалами Литовської метрики) // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988. Київ, 1988. С. 122–124.

⁵⁹ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. Київ, 1998.

⁶⁰ Российский государственный архив древних актов. Ф. 389 „Литовская метрика”. Оп. 1. Ед. хр. 223. Л. 180 об. – 193 об.

⁶¹ Русина О. Сіверська земля... С. 207–215.

⁶² Там само. С. 15–22.

⁶³ Демченко Л. Волинские завещания XVI в. в Литовской метрике: источниковедческий аспект // Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai. Vilnius: Leidykla, 1998. P. 134–148.

Об'єктом наукового аналізу стали 33 заповіти: 5 із судових книг (№ 249–250, 268, 279), 5 із книг записів (21, 23, 29, 38, 51) та 23 із РМ (191–192, 194–196, 198–201, 216). В окремії таблиці авторка виокремила таку інформацію: дата складання заповіту, прізвище та ім'я тестатора, його соціальний статус, номер книги й відповідні аркуші⁶⁴. Опрацьовані тестаменти хронологічно охоплюють період від 1528 / поч. 1529 – 21 жовтня 1597 рр. В основній частині публікації Л. Демченко здійснила дипломатичний аналіз тестаментів із наведенням конкретних прикладів складових елементів формуляра. На її думку, структура всіх актів відповідає традиційній європейській практиці. Також цікавим стало спостереження про те, що заповіти, як правило, „вписувались до книг Луцького й Володимирського ґродського та земського судів, тобто по місцю проживання тестатора, а до книг ЛМ – при необхідності королівського підтвердження”⁶⁵.

В іншій публікації Л. Демченко окреслила головні проблеми публікації ЛМ в Україні за період 80-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.⁶⁶ Авторка коротко сповістила про діяльність українських метрикантів у 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст., а також повідомила про існування планів на опублікування 22-ї книги записів ЛМ, ревізій українських замків 1545 і 1552 рр. (книги переписів № 561 і 563), 220-ї книги РМ та всіх реєстрів книг РМ. На момент публікації статті частково це було реалізовано: в 1999 р. опубліковано 220-ту книгу РМ, а у 2005 р. – 561-шу книгу ЛМ.

Об'єктом джерелознавчого вивчення у статті Володимира Поліщука стала 22-га книга записів ЛМ⁶⁷. Проаналізувавши заголовки документів за змістом та хронологією, автор виокремив чотири структурних рівні книги з подальшою характеристикою: ревізорські преамбули; заголовки записів документів (кін. XVI ст. книги-копії); тексти документів (копії 1547 р.); перелік заголовків (польськомовний реєстр XVIII ст.)⁶⁸. Далі з'ясовано урядників, котрі, власне, і формували книгу. У наступних частинах статті автор максимально докладно проаналізував політичні та економічні аспекти з історії Волинського регіону в 30–40-х рр. XVI ст., які спричинили ревізію волинських мит. В. Поліщуку вдалося встановити пряму залежність між ревізіями волинських мит у 1545 р. та учасниками подій 1547 р. Саме тому автор називає 22-гу книгу як книгу переписів, а не записів і, відповідно, пропонує її розгляд в єдиному комплексі з книгою переписів

⁶⁴ *Ibid.* P. 134–135.

⁶⁵ *Ibid.* P. 138.

⁶⁶ Литовская Метрика и Украина: археографические перспективы и их реализация за последние четверть века // *Новости Литовской метрики*. 8–2004/2005. Вильнюс, 2006. С. 61–65.

⁶⁷ Полищук В. Ревизия волинских мит и особенности документального состава книги Литовской метрики № 22 (1547 г.). // *Istorijos šaltinių tyrimai*. Sudarė A. Dubonis. T. 2. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010. P. 129–160.

⁶⁸ *Ibid.* P. 131–133.

сів № 561⁶⁹. Щодо безпосередньо матеріалів книги, В. Поліщук розподілив їх на три групи: данини (жалувані привілеї) великих князів литовських); розпорядні листи великих князів литовських; приватно-правові акти волинських землевласників⁷⁰. Важливим доповненням до статті є два додатки. В першому у вигляді таблиці подано імена землевласників Волинської землі, які надали свої привілеї до книги, із зазначенням кількості документів, конкретних маєтків та аркушів книги. У другому викладено хронологію проведення ревізій замків, вислуг і мит на території Волині та Східного Поділля починаючи з 1536 р. (викуп королевою Боною Луцького війтвства) й завершуючи 27 жовтня 1547 р. (початок вписування привілеїв до метричної книги)⁷¹.

Вагомий внесок у вивчення матеріалів ЛМ належить й авторові цієї статті. Серед багатьох праць згадаємо лише ті, які безпосередньо стосуються дослідження ЛМ. Зокрема, привернуто увагу до тих матеріалів, які висвітлюють функціонування інституту «старини» у ВКЛ. Спершу проаналізовано групу джерел публічно-правового характеру (листи/грамоти, привілеї, підтвердження, вольності (відпущення), оренди, дипломатичні акти); розглянуто акти судової документації (справа, відстрочення справи, оповідання/пильність, вирок/декрет/ухвала)⁷². В іншій публікації охарактеризовано документи приватно-правового характеру: переписи (пописи), люстрації (ревізії), інвентарі, реєстри (записи), застави (заклад), заруки, вінові записи, духовні листи (тестаменти), менові листи (угоди обміну), дарчі⁷³. Функціонування інституту «старини» в повсякденному житті мешканців ВКЛ показано на матеріалах 32-ї книги записів⁷⁴.

Відзначимо також дослідження книг судових справ. Зокрема, в одній із публікацій здійснено археографічний опис та джерелознавчий аналіз матеріалів 235/20 книги: описано зовнішні ознаки рукопису, визначено структуру, встановлено типологію та опубліковано реєстр документів⁷⁵. У наступній статті здійснено характеристику матеріалів 271/57 книги, а та-

⁶⁹ *Ibid.* P. 135.

⁷⁰ *Ibid.* P. 151–152.

⁷¹ *Ibid.* P. 155–160.

⁷² Ващук Д. Інститут «старини» у Великому князівстві Литовському (аналіз матеріалів Литовської Метрики) // Український історичний журнал. 2011. № 1. С. 195–209.

⁷³ Ващук Д. Матеріали Литовської Метрики до вивчення інститутів «старини» та «новини» у Великому князівстві Литовському // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 11. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 207–216.

⁷⁴ Ващук Д. До історії повсякдення Великого князівства Литовського (інститут «старини» за матеріалами 32-ї книги записів) // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. Т. II. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 193–208.

⁷⁵ Ващук Д. 235/20-та книга судових справ Литовської Метрики: археографічний та джерелознавчий аналіз // Там само. Т. III. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 274–289.

кож виокремлено український сегмент⁷⁶.

Чималий внесок до українських метричних студій належить Андрієві Блануці. Підсумком багаторічної праці стала його монографія⁷⁷, джерельну базу якої головним чином склали матеріали ЛМ⁷⁸. Про це йдеться у другому розділі книги, що складається з двох підрозділів. У першому з них – „Литовська метрика” – автор викладає основні міркування щодо комплексу ЛМ та досить коротко перераховує праці дослідників, які його вивчали, починаючи з кінця XIX ст. У другому – „Типи документів” – схарактеризовано актові матеріали ЛМ публічно-правового характеру з конкретними прикладами, „які представляють цінність у вивченні питань політики земельних надань/пожалувань великих князів литовських”⁷⁹. Зокрема, маємо відомості про „листи або грамоти”, „привілеї”, „підтвердження”, „вольності (відпущення)”, „оренди”, а також про групу джерел судочинства („справи”, „пильності”, „вироки”). Окрім цих типів, автор аналізує джерела приватно-правового характеру („дарчі”, „акти купівлі-продажу”, „застави”, „оренди”, „мінові листи”, „реєстри або записи”). Загалом відзначимо, що репрезентативність опрацьованих книг ЛМ досить велика: 35 одиниць зберігання (ф. 389 «Литовська метрика» РДАДА) та 49 опублікованих книг на час написання монографії.

Заслуговує на увагу третій розділ, в якому розглянуто використані методологічні прийоми. Важливим є авторське „пояснення сутнісного змісту типів надань..., тобто комплексу вимог та умов, які лягали в основу земельних пожалувань”⁸⁰. Відповідно, йдеться про такі типи документів, які зустрічаються у ЛМ: „пожиттєві тримання”, „до волі й ласки господарської”, „на ленному праві”, „до очищення вотчини”, „на хлібокормління”, „на проживення”, „до осмотрення”, „до лепшого опатранья”, „вічні тримання”, „вотчинне володіння” та „підтвердження”. В наступному розділі монографії автор на конкретних прикладах проаналізував зазначені типи⁸¹. Розділи V і VI безпосередньо відображають земельну політику Ягеллонів на теренах Волині, Сіверщини, Брацлавщини, Київщини.

Серед метричних студій А. Блануци останніх років важливими є дослідження 270-ї книги судових справ. Зокрема, надруковано реєстр кни-

⁷⁶ Васьук Д. 271/57 Книга судових справ Литовської метрики: характеристика матеріалів та український сегмент (1569–1574) // Україна в міжцивілізаційних дискурсах античності, середньовіччя та раннього модерну. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 344–358.

⁷⁷ Ми тут свідомо не торкаємось його статейних публікацій, які вийшли друком до появи цієї монографії.

⁷⁸ Блануца А. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2017.

⁷⁹ Там само. С. 65.

⁸⁰ Там само. С. 101–102.

⁸¹ Там само. С. 107–124.

ги, а також один із документів – інструкцію від 1571 р. великого князя литовського й польського короля Сигізмунда II Августа обраним у повітах послам на вальний сейм Речі Посполитої 1572 р.⁸² Наступна публікація присвячена науковому аналізу змісту цього документа⁸³. В іншій статті зроблено короткий археографічний опис книги: встановлено розміри аркушів та їх особливості, проаналізовано пагінації, визначено філіграні. Окремо зауважено палеографічні особливості тексту і структуру книги⁸⁴. Також А. Блануца звернув увагу на географічні назви, які зустрічаються у книзі, опублікувавши їх у вигляді однойменного покажчика⁸⁵.

Матеріали ЛМ стали основним джерелом дисертаційного дослідження Лариси Жеребцової, яке стосувалося митної системи ВКЛ⁸⁶. Об'єктом аналізу стали 82 книги ЛМ, частину яких на той час не було опубліковано (20 книг записів, 13 книг судових справ та 4 книги публічних справ і 1 книга переписів). Унаслідок проведеної роботи авторка виокремила 414 документів, які стосувались обраної теми, створила власну видову класифікацію⁸⁷. Враховуючи методологічні напрацювання попередників (М. Ковальського, С. Каштанова, А. Хорошкевич, В. Менжинського), Л. Жеребцова виділила три групи:

– публічно-правові: договірно-законодавчий вид (різного типу жалувані грамоти та сеймові постанови); договірно-конфірмаційний вид (під-

⁸² Блануца А. „Справа соймовая” короля польського і великого князя литовського Сигізмунда II Августа 1572 р. // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. Т. IV: На пошану Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 85-річчя. Київ: Інститут історії України НАН України; Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2017. С. 206–219. Зауважимо, що автором заявлено про першість видання, хоча цей документ раніше вже публікувався (Лаппо І. Великое княжество Литовское во второй половине XVI ст. Литовско-Русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. Приложения. С. 1–13). Тому, на наш погляд, бракує пояснення необхідності повторного друку.

⁸³ Блануца А. Інструкція великого князя литовського і короля польського Сигізмунда II Августа послам на вальний сейм Речі Посполитої 1572 р. // VI Міжнародна наукова конференція „Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі”: Тези доповідей. Кам'янець-Подільський, 18–21 вересня 2019 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 16–20.

⁸⁴ Блануца А. *56-та книга судових справ Литовської метрики (1566–1572 рр.) як джерело міждисциплінарних досліджень* // Міжнародна науково-практична конференція „X Міждисциплінарні гуманітарні читання”. Київський будинок вчених НАН України, 21 жовтня 2021 р.: Тези доповідей. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. С. 24–25.

⁸⁵ Блануца А. Географія книги № 270 Литовської метрики 1569–1571 рр. // *Простір в історичних дослідженнях*. Вип. 1. Переяслав, 2020. С. 121–126.

⁸⁶ Жеребцова Л. Формування митної системи на українських землях Великого князівства Литовського: джерела та методи дослідження: Дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2008.

⁸⁷ Там само. С. 66.

твердження); договірно-розпорядчий вид (указні грамоти); реєстраційний вид (лічби, квитанції, відправи); судово-процесуальний вид (справи, вирок, декрети, свідчення); дипломатичні акти (посольства, відповіді);

- приватно-правові: межові акти маєтків, купчі/дарчі, тестаменти;
- описово-статистичні (ревізії та інвентарі)⁸⁸.

Вагомим доповненням у класифікації є статистична інформація про кількість документів кожного виду. Також авторка надала повну характеристику документам усіх трьох груп, здійснила вичерпний джерелознавчий аналіз. Цілком логічним і переконливим є документальне підтвердження класифікаційних видів, при цьому чималий інтерес викликають зведені таблиці, в яких наведено порівняльний аналіз митних зборів у 6 українських замках за ревізіями 1545 та 1552 рр.

Окрему увагу Л. Жеребцова сконцентрувала на зовнішній і внутрішній критиці актових джерел, надавши конкретні приклади. Зокрема, цілком вірно й докладно проведено дипломатичний аналіз договору оренди володимирського мита від 12 травня 1488 р. Також дослідниця розподілила митні оренди на три групи відповідно до інформативного наповнення щодо юридичних прав митників: „1) документи, які не містять потрібної інформації; 2) оренди, що визначаються наявністю обмеженої інформації, як правило, охоронного характеру; 3) документи, в яких максимально відображені права митників незалежно від їх походження, зокрема підсудність лише великому князеві чи підскарбію земському, право судити власних слуг”⁸⁹.

Аналітична робота з матеріалами ЛМ завершилася створенням інформаційно-пошукової системи „Мито”, яка в контексті розвитку технології електронних документів є повністю оригінальним витвором авторки. Запропонована структура ІПС „Мито” (основні блоки „Мито”, „Документ”, „Бібліографія”, „Архів”, „Справа”) відображає всі необхідні компоненти щодо отримання вичерпної інформації про конкретний тип мита. При цьому, на наш погляд, вельми корисна наявність фотокопій оригінального документа з ЛМ. ІПС «Мито» може слугувати прикладом для створення аналогічних баз даних, наприклад із приводу політики земельних пожалувань великих князів литовських на теренах українських земель ВКЛ.

У завершальній частині дослідження Л. Жеребцова на прикладі використання ІПС „Мито” здійснила спробу реконструкції митної системи на українських землях ВКЛ та процесу її формування. Зокрема, виявила законодавчу базу стосовно функціонування митних округів із головними містами; встановила розміри виплат внутрішніх і зовнішніх торгових мит, спосіб їх стягнення й розподіл коштів; ілюстративно продемонструвала ді-

⁸⁸ Там само. С. 74.

⁸⁹ Там само. С. 119.

яльність власне митників, у тому числі методи зловживання своїм службовим становищем; розглянула способи правового вирішення конфліктів, які виникали між орендарями-митниками та купцями⁹⁰.

У наступних публікаціях Л. Жеребцова щодо вивчення окремих практичних аспектів функціонування митної системи Великого князівства Литовського, ЛМ продовжувала залишатись основним джерельним комплексом. Так, у статті, присвяченій практичній роботі митної служби, авторка розкрила такі питання, як формування штату митниць, визначення прав та обов'язків працівників, особливості звітності після завершення терміну перебування на службі, а також головні аспекти митної реформи королеви Бони. Додатком до статті стала публікація оригінального документа з 21-ї книги записів ЛМ від 8 листопада 1536 р., який стосувався призначення митних урядників по всіх коморах ВКЛ⁹¹. Надалі авторка сконцентрувалася на дипломатичному та джерелознавчому аналізі представленого документа, опублікувавши відповідну статтю⁹². Об'єктом спеціального вивчення стали книги переписів ЛМ № 561 і 563, тобто ревізії українських замків 1545 та 1552 рр. відповідно, а також 22-га книга записів. Методом порівняльного аналізу Л. Жеребцова „встановила правомірність подальшого стягнення приватних мит на Волині”, з'ясувала коло осіб, що надавали відповідні привілеї під час обох перевірок⁹³.

Своєрідним підсумком українських метричних студій за декілька десятиліть стало засідання круглого столу 21 березня 2012 р. „Литовська Метрика в комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації”, в якому взяли участь 15 дослідників і було обговорено питання вивчення та публікації як матеріалів ЛМ, так й інших джерельних комплексів. Серед важливих ухвалених рішень відзначимо такі:

1) Створити робочу групу при Інституті історії України НАН України з реєстрації й опрацювання найдавнішого збереженого документального масиву. При цьому важливо брати до уваги весь наявний комплекс опублі-

⁹⁰ Там само. С. 132–156.

⁹¹ Жеребцова Л. Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. Т. II. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 209–227.

⁹² Жеребцова Л. „Назначене справец мытных на всех коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском. То есть справа мытная”: *митна реформа 1536 р. королеви Бони у Великому князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз)* // Там само. Т. III. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 313–331.

⁹³ Жеребцова Л. Ревізії приватних мит у Великому князівстві Литовському // IV Міжнародна наукова конференція „Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі”: Тези доповідей. Кам'янець-Подільський, 16–19 вересня 2015 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 32–35.

кованих джерел XIII–XV ст. з історії всіх українських земель – Наддніпрянщини, Чернігово-Сіверщини, Криму, Волині, Галичини, Поділля, Закарпаття, Буковини.

2) На базі робочої групи створити дослідницький координаційний підрозділ при Інституті історії України НАН України – Центр дослідження та публікації джерел з історії України XIV–XVII ст.

3) Пріоритетним у роботі центру вважати дослідження та видання джерельних комплексів Литовської метрики, а також окремих тематичних збірників.

4) Проєкт має спиратися на інтернет-ресурси та втілюватися на основі сучасних цифрових технологій і створення електронних баз даних. Для його реалізації слід створити відповідний веб-сайт.

5) Ураховуючи складність, багатогранність та масштабність проблеми актуалізації історичних джерел, а також загальнонаціональний характер пропонованих проєктів, вважається за необхідне розробка державної програми видання писемних пам'яток історії й культури України.

Частину з цих рішень поступово вдається реалізовувати. Особливо це стосується друку окремих книг Литовської метрики та певних матеріалів. Маємо надію, що й решта також дочекаються свого часу.